

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

REVIEW OF LAW SCIENCES

huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

правовой научно-практический журнал

legal scientific-practical journal

2025-yil 1-son

VOLUME 9 / ISSUE 1 / 2025

DOI: 10.51788/TSUL.ROLS.2025.9.1.

ISSN 2181-919X

E-ISSN 2181-1148

DOI: 10.51788/TSUL.ROLS

Crossref
Content
Registration

**MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK
UNIVERSITETI**

"Yuridik fanlar axborotnomasi –
Вестник юридических наук – Review
of law sciences" huquqiy ilmiy-amaliy
jurnali O'zbekiston matbuot va axborot
agentligi tomonidan 2020-yil 22-dekabrda
0931-sonli guvohnoma bilan davlat
ro'yxatidan o'tkazilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy
ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi
jurnallari ro'yxatiga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent davlat
yuridik universitetiga tegishli. Barcha
huquqlar himoyalangan. Jurnal material-
laridan foydalanish, tarqatish va ko'paytirish
muassis ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

Nashr bo'yicha mas'ul:

O. Choriyev

Muharrirlar:

Y. Yarmolik, Y. Mahmudov,
E. Mustafayev, K. Abduvaliyeva,
F. Muhammadiyeva, M. Sharifova,
Sh. Beknazarova

Musahhih:

S. Rasulova

Texnik muharrir:

U. Sapayev

Dizayner:

D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar,
Sayilgoh ko'chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Veb-sayt: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1385.

Nashriyot litsenziyasi

№ 174625, 29.11.2023-y.

Jurnal 27.03.2025-yilda
bosmaxonaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4.

Shartli bosma tabog'i: 5

Adadi: 100. Buyurtma: № 70.

Bosmaxona litsenziyasi

29.11.2023 № 174626

TDYU bosmaxonasida chop etildi.

Bosmaxona manzili:

100047. Toshkent shahri,

Sayilgoh ko'chasi, 37.

© Toshkent davlat yuridik universiteti

BOSH MUHARRIR

I. Rustambekov – Toshkent davlat yuridik universiteti rektori v.v.b.,
yuridik fanlar doktori, professor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

B. Xodjayev – Toshkent davlat yuridik universiteti ilmiy ishlar va
innovatsiyalar bo'yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

MAS'UL MUHARRIR

O. Choriyev – Toshkent davlat yuridik universiteti Tahririy-nashriyot
bo'limi boshlig'i

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI

A. Saidov – Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy
markazining direktori, yuridik fanlar doktori, professor (Toshkent,
O'zbekiston)

E. Juchniewicz – Gdansk universiteti professori, huquq doktori (Gdansk,
Polsha)

A. Younas – yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (Pekin, Xitoy)

O. Okyulov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar
doktori (Toshkent, O'zbekiston)

J. Nematov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori v.b., yuridik
fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

Sh. Asadov – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat
boshqaruvi akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent,
O'zbekiston)

M. Aminjonova – O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish
akademiyasi dotsenti, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

M. Rahimov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, yuridik fanlar
bo'yicha falsafa doktori (Toshkent, O'zbekiston)

O. Narzullayev – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik
fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

B. Murodov – O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi akademiyasi
professor, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

A. Muxamedjanov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori,
yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

N. Niyazova – Toshkent davlat yuridik universiteti professori v.b.,
pedagogika fanlari nomzodi (Toshkent, O'zbekiston)

**УЧРЕДИТЕЛЬ: ТАШКЕНТСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

Правовой научно-практический журнал «Вестник юридических наук – Yuridik fanlar axborotnomasi – Review of Law Sciences» зарегистрирован Агентством печати и информации Узбекистана 22 декабря 2020 года с удостоверением № 0931.

Журнал включён в перечень журналов Высшей аттестационной комиссии при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан.

Авторские права принадлежат Ташкентскому государственному юридическому университету. Все права защищены. Использование, распространение и воспроизведение материалов журнала осуществляется с разрешения учредителя.

Реализуется по договорной цене.

Ответственный за выпуск:
О. Чориев

Редакторы:

Е. Ярмолик, Й. Махмудов,
Э. Мустафаев, К. Абдувалиева,
Ф. Мухаммадиева, М. Шарифова,
Ш. Бекназарова

Корректор:

С. Расулова

Технический редактор:

У. Сапаев

Дизайнер:

Д. Ражапов

Адрес редакции:

100047. Город Ташкент,
улица Сайилгох, 35.
Тел.: (0371) 233-66-36 (1169)

Веб-сайт: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Подписной индекс: 1385.

Издательская лицензия

от 29.11.2023 № 174625

Журнал передан в типографию
27.03.2025.

Формат бумаги: А4.

Усл. п. л. 5. Тираж: 100 экз.

Номер заказа: 70.

Лицензия типографии

от 29.11.2023. № 174626

Отпечатано в типографии

Ташкентского государственного
юридического университета.

100047, г. Ташкент, ул. Сайилгох, дом 37.

© Ташкентский государственный
юридический университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

И. Рустамбеков – доктор юридических наук, профессор, врио ректора Ташкентского государственного юридического университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

В. Ходжаев – доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе и инновациям Ташкентского государственного юридического университета

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

О. Чориев – начальник редакционно-издательского отдела Ташкентского государственного юридического университета

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ

А. Саидов – доктор юридических наук, профессор, директор Национального центра по правам человека Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

Э. Юхневич – доктор права, профессор Гданьского университета (Гданьск, Польша)

А. Юнас – доктор философии по юридическим наукам (Пекин, Китай)

О. Окюлов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ж. Нематов – доктор юридических наук, и. о. профессора Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ш. Асадов – доктор юридических наук, профессор Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

М. Аминжонова – доктор юридических наук, доцент Правоохранительной академии Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

М. Рахимов – доктор философии по юридическим наукам, доцент Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

О. Нарзуллаев – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

В. Муродов – доктор юридических наук, профессор Академии МВД Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

А. Мухамеджанов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Н. Ниязова – кандидат педагогических наук, и. о. профессора Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

**FOUNDER: TASHKENT STATE
UNIVERSITY OF LAW**

“Yuridik fanlar axborotnomasi – Вестник юридических наук – Review of law sciences” legal scientific-practical journal was registered by Press and Information Agency of Uzbekistan on December 22, 2020, with certificate number 0931.

The journal is included in the list of journals of the Higher Attestation Commission under the Ministry of Higher Education, Science and Innovations of the Republic of Uzbekistan. Copyright belongs to Tashkent State University of Law. All rights reserved. Use, distribution and reproduction of materials of the journal are carried out with the permission of the founder.

Agreed-upon price.

Publication Officer:

O. Choriev

Editors:

Y. Yarmolik, Y. Makhmudov,
E. Mustafaev, K. Abduvalieva,
F. Mukhammadieva, M. Sharifova,
Sh. Beknazarova

Proofreader:

S. Rasulova

Technical editor:

U. Sapaev

Designer:

D. Rajapov

Publishing department address:

100047. Tashkent city,
Sayilgokh street, 35.
Phone: (0371) 233-66-36 (1169)

Website: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Subscription index: 1385.

Publishing license

№ 174625, 29.11.2023.

The journal is submitted to the Printing house on 27.03.2025.

Paper size: A4.

Cond.p.f: 5.

Units: 100. Order: № 70.

Printing house license

№ 174626, 29.11.2023.

Published in the Printing house of
Tashkent State University of Law.
100047. Tashkent city, Sayilgokh street, 37.

© Tashkent State University of Law

EDITOR-IN-CHIEF

I. Rustambekov – Acting Rector of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

DEPUTY EDITOR

B. Xodjaev – Deputy Rector for Scientific Affairs and Innovations of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

EXECUTIVE EDITOR

O. Choriev – Head of the Publishing Department of Tashkent State University of Law

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD

A. Saidov – Director of the National Centre for Human Rights of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor (Tashkent, Uzbekistan)

E. Juchniewicz – Professor of the University of Gdansk, Doctor of Law (Gdansk, Poland)

A. Younas – Doctor of Philosophy (PhD) in Law (Beijing, China)

O. Okyulov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

J. Nematov – Acting Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

Sh. Asadov – Professor of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Aminjonova – Associate Professor of the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Rakhimov – Associate Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Law (Tashkent, Uzbekistan)

O. Narzullaev – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

B. Murodov – Professor of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

A. Muxamedjanov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

N. Niyazova – Acting Professor of Tashkent State University of Law, Candidate of Pedagogical Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ NAZARIYASI VA TARIXI. HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

8 **TULTEYEV ILYAS TAVASOVICH**
Huquq ijodkorligida konseptual va terminologik apparatdan foydalanishning nazariy-metodologik aspektlari

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

18 **ASHUROV DILSHOD RUSTAMOVICH**
O'zbekistonda notariat instituti tarixi va o'zini o'zi boshqarish tamoyili

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI.
XALQARO XUSUSIY HUQUQ

25 **IMAMOVA DILFUZA ISMAILOVNA**
Xalqaro distribyutorlik va agentlik shartnomasi: o'xshashliklar va farqlar

12.00.06 – TABIIY RESURSLAR HUQUQI. AGRAR HUQUQ. EKOLOGIK HUQUQ

38 **ABDUSAMADOVA ZARINA SHOBIDDIN QIZI**
O'zganing yer uchastkasidan cheklangan tarzda foydalanish (servitut) huquqi

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA SUD
EKSPERTIZASI

46 **YERMEKBAYEV BAUIRJAN AMANTAYEVICH, AKMALOV HAMID AKMAL O'G'LI**
Olib qo'yish va tintuv o'tkazishda fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlashning protsessual kafolatlari

55 **BARAKAYEV LAZIZJON OTAQULOVICH**
Jinoyat protsessida maxsus iqtisodiy bilimlar tushunchasi va o'ziga xos xususiyatlari

12.00.12 – KORRUPSIYA MUAMMOLARI

66 **AHMADJONOV MURODULLO NURALI O'G'LI**
Davlat boshqaruviga korrupsiyaviy omillarning ta'siri

12.00.13 – INSON HUQUQLARI

75 **TURDIYEV BOBIR SOBIROVICH**
Insonning qulay atrof-muhitga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqi: xususiyatlari va amalga oshirish mexanizmlari

13.00.02 – TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASI VA METODIKASI (SOHALAR BO'YICHA)

89 **YUNUSOVA MINAVVARXON SABIROVNA**
Davlatning bolalarni zararli axborotlardan himoya qilish funksiyasi: qonun va amaliyot tahlili

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ

8 **ТУЛЬТЕЕВ ИЛЪЯС ТАВАСОВИЧ**

Теоретические и методологические аспекты использования понятийно-терминологического аппарата в правотворчестве

12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО.
ФИНАНСОВОЕ И ТАМОЖЕННОЕ ПРАВО

18 **АШУРОВ ДИЛЬШОД РУСТАМОВИЧ**

История и принцип самоуправления нотариата в Узбекистане

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО. СЕМЕЙНОЕ ПРАВО.
МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

25 **ИМАМОВА ДИЛФУЗА ИСМАИЛОВНА**

Международные дистрибьюторский и агентский договоры: сходства и различия

12.00.06 – ПРИРОДОРЕСУРСНОЕ ПРАВО. АГРАРНОЕ ПРАВО. ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО

38 **АБДУСАМАНОВА ЗАРИНА ШОБИДДИН КИЗИ**

Право ограниченного пользования чужим земельным участком (сервитут)

12.00.09 – УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС. КРИМИНАЛИСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЕ
ПРАВО. СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

46 **ЕРМЕКБАЕВ БАУЫРЖАН АМАНТАЕВИЧ, АКМАЛОВ ХАМИД АКМАЛЬ УГЛИ**

Процессуальные гарантии обеспечения прав и законных интересов граждан при выемке и обыске

55 **БАРАКАЕВ ЛАЗИЗЖОН ОТАКУЛОВИЧ**

Понятие и особенности специальных экономических знаний в уголовном процессе

12.00.12 – ПРОБЛЕМЫ КОРРУПЦИИ

66 **АХМАДЖОНОВ МУРОДУЛЛО НУРАЛИ УГЛИ**

Влияние факторов коррупции в системе государственного управления

12.00.13 – ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

75 **ТУРДИЕВ БОБИР СОБИРОВИЧ**

Конституционное право человека на благоприятную окружающую среду: особенности и механизмы реализации

13.00.02 – ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ (ПО ОТРАСЛЯМ)

79 **ЮНУСОВА МИНАВВАРХОН САБИРОВНА**

Функция государства по защите детей от вредной информации: анализ законодательства и практики

CONTENTS

12.00.01 – THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

- 8 **TULTEEV ILYAS TAVASOVICH**
Theoretical and methodological aspects of the use of conceptual and terminological apparatus in lawmaking

12.00.02 – CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW. FINANCIAL AND CUSTOMS LAW

- 18 **ASHUROV DILSHOD RUSTAMOVICH**
History of the notary institute in Uzbekistan and the principle of self-governance

12.00.03 – CIVIL LAW. BUSINESS LAW. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

- 25 **IMAMOVA DILFUZA ISMAILOVNA**
International distribution contract and agency contract: similarities and differences

12.00.06 – THE LAW OF NATURAL RESOURCES. AGRARIAN LAW. ENVIRONMENTAL LAW

- 38 **ABDUSAMADOVA ZARINA SHOBIDDIN KIZI**
The right to limited use of another's land (servitude)

12.00.09 – CRIMINAL PROCEEDINGS. FORENSICS, INVESTIGATIVE LAW AND FORENSIC EXPERTISE

- 46 **YERMEKBAYEV BAUIRJAN AMANTAYEVICH, AKMALOV HAMID AKMAL UGLI**
Procedural guarantees of ensuring the rights and legal interests of citizens during seizures and searches
55 **BARAKAYEV LAZIZJON OTAKULOVICH**
The concept and specific features of special economic knowledge in criminal proceedings

12.00.12 – CORRUPTION PROBLEMS

- 66 **AHMADJONOV MURODULLO NURALI UGLI**
The impact of corruption factors in public administration

12.00.13 – HUMAN RIGHTS

- 75 **TURDIEV BOBIR SOBIROVICH**
The constitutional right of a person to a favorable environment: features and implementation mechanisms

13.00.02 – THEORY AND METHODOLOGY OF EDUCATION AND UPBRINGING (BY FIELDS)

- 89 **YUNUSOVA MINAVVARKHON SABIROVNA**
State function to protect children from harmful information: analysis of law and practice

Kelib tushgan / Получено / Received: 12.02.2025
Qabul qilingan / Принято / Accepted: 18.02.2025
Nashr etilgan / Опубликовано / Published: 27.03.2025

DOI: 10.51788/tsul.rols.2025.9.1./ZJPK1004

UDC: 342.7:349.6(045)(575.1)

INSONNING QULAY ATROF-MUHITGA BO'LGAN KONSTITUTSIYAVIY HUQUQI: XUSUSIYATLARI VA AMALGA OSHIRISH MEXANIZMLARI

Turdiyev Bobir Sobirovich,
O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza
qilish akademiyasi katta prokurori
ORCID: 0009-0004-4253-2985
e-mail: bobir.turdiyev.uz@gmail.com

Annotatsiya. Tabiatni muhofaza qilishdan asosiy maqsad inson salomatligi hamda uning hayot uchun qulay va sof tabiiy muhitga bo'lgan ajralmas huquqini ta'minlashdan iborat. Ushbu maqolada insonning qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqining huquqiy va konstitutsiyaviy jihatlari tahlil qilinadi. Bu huquq global miqyosda mustaqil huquq sifatida tobora keng tan olinmoqda. Tadqiqotda mazkur huquqning asosiy xususiyatlari, qamrovi va amalga oshirish mexanizmlari ilmiy adabiyotlar, xalqaro huquqiy normalar hamda milliy va xorijiy davlatlarning qonunchiligi asosida ko'rib chiqiladi. Maqolada qulay atrof-muhit huquqining rivojlanishi, uning fundamental inson huquqlari bilan bog'liqligi va bilvosita ularning tarkibidan shakllanib chiqib, bugungi kunda 160 dan ortiq mamlakatlarning milliy konstitutsiyalari va qonunchiligida alohida tan olingan va sud orqali himoya qilinadigan mustaqil huquqqa aylanishi bo'yicha bosib o'tgan yo'li tahlil qilinadi. Xususan, qulay atrof-muhit huquqining xalqaro miqyosda e'tirof etilishi global hamjamiyatning sog'lom atrof-muhitga nisbatan yakdilligi va intilishini ko'rsatadi. Shuningdek, maqolada mazkur huquqning boshqa asosiy inson huquqlari bilan o'zaro bog'liqligi alohida yoritilib, uning samarali amalga oshirilishi boshqa inson huquqlarining to'liq ta'minlanishi uchun zarur ekani ta'kidlanadi. Maqola yakunida qulay atrof-muhit huquqi va uni amalga oshirish mexanizmlari hamda ularni samarali ro'yobga chiqarishga qaratilgan taklif va fikr-mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar: inson huquqlari, qulay atrof-muhit huquqi, amalga oshirish mexanizmlari, moddiy va protseduraviy huquqlar, o'zaro bog'liq huquqlar, barqaror atrof-muhit, O'zbekiston

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА БЛАГОПРИЯТНУЮ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ: ОСОБЕННОСТИ И МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Турдиев Бобир Собирович,
старший прокурор Правоохранительной академии
Республики Узбекистан

Аннотация. Основной целью охраны природы является обеспечение здоровья человека и его неотъемлемого права на благоприятную и чистую природную среду. В данной статье анализируются правовые и конституционные аспекты права человека на благоприятную окружающую среду, которое на глобальном уровне всё чаще признаётся как самостоятельное

право. В исследовании рассматриваются ключевые особенности, охват и механизмы реализации данного права на основе научной литературы, международных правовых норм, а также национального законодательства и законодательства зарубежных государств. В статье проводится анализ развития права на благоприятную окружающую среду, его взаимосвязи с фундаментальными правами человека и постепенного выделения его из состава в качестве самостоятельного права, что на сегодняшний день признано и закреплено в конституциях и законодательствах более чем 160 стран, а также подлежит судебной защите. В частности, признание данного права на международном уровне демонстрирует единство и стремление мирового сообщества к обеспечению здоровой окружающей среды. Кроме того, в статье детально раскрывается взаимосвязь данного права с другими основными правами человека, подчёркивается, что его эффективная реализация является необходимым условием для полноценного обеспечения остальных прав человека. В заключительной части статьи представлены предложения и научные выводы по совершенствованию механизмов реализации права на благоприятную окружающую среду и обеспечению их эффективности.

Ключевые слова: права человека, право на благоприятную окружающую среду, механизмы реализации, материальные и процедурные права, взаимосвязанные права, устойчивое развитие, Узбекистан

THE CONSTITUTIONAL RIGHT OF A PERSON TO A FAVORABLE ENVIRONMENT: FEATURES AND IMPLEMENTATION MECHANISMS

Turdiyev Bobir Sobirovich,

Senior Prosecutor of the Law Enforcement Academy
of the Republic of Uzbekistan

Abstract. The main goal of nature protection is to ensure human health and the inalienable right to a favorable and clean natural environment. This article analyzes the legal and constitutional aspects of a person's right to a favorable environment. This right is increasingly recognized globally as an independent right. The study examines the main features, scope, and implementation mechanisms of this right based on scientific literature, international legal norms, and the legislation of national and foreign countries. The article analyzes the development of favorable environmental law, its connection with fundamental human rights, and the path it has taken to become an independent law, which is now recognized and protected by the courts in the national constitutions and legislation of more than 160 countries. In particular, the international recognition of the right to a favorable environment demonstrates the unity and commitment of the global community to a healthy environment. The article also highlights the interrelationship of this right with other fundamental human rights, emphasizing that its effective implementation is necessary for the full realization of other human rights. At the end of the article, proposals and comments are given on the law on a favorable environment and the mechanisms for its implementation, as well as their effective implementation.

Keywords: human rights, the right to a favorable environment, implementation mechanisms, material and procedural rights, related rights, sustainable environment, Uzbekistan

Kirish

Insonning asosiy huquqlarini ta'minlash va amalga oshirish barqaror atrof-muhitga bog'liq bo'lib, bu hayotiy faoliyat uchun qulay va xavfsiz muhit, toza havo, sifatli suv va oziq-ovqat kabi bir qator masalalarni o'z ichiga qamrab oladi. Mazkur yo'nalishda

oxirgi vaqtlarda insonning qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqi alohida mustaqil huquq sifatida global miqyosda e'tirof etilayotganligini qayd etib o'tish lozim. Mazkur huquq ekologiyani muhofaza qilish va barqaror atrof-muhitga ega bo'lish orqali avvalo inson hayoti va sog'lig'ini himoya qilishga qaratil-

gan. Qulay atrof-muhit huquqi nafaqat inson huquqlari buzilishi, balki atrof-muhitga zarar yetkazish va ifloslanishdan ham muhofaza qilishni qamrab oladi [1]. Tadqiqotlar insonning qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqini e'tirof etish va kafolatlash, atrof-muhit holatini yaxshilash, zararli ta'sirni kamaytirish va ekologiya muhofazasiga ijobiy ta'sir qilishini ko'rsatmoqda.

Shaxsning ekologik huquqlarini kafolatlash uchinchi avlod inson huquqlariga taalluqlidir. Agar birinchi avlod fuqaroviy va siyosiy huquqlarga, ikkinchi avlod iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarga tegishli bo'lsa, uchinchi avlod taraqqiyotga bo'lgan huquq, qulay atrof-muhit va ekologiyaga oid huquqlarga taalluqli hamda avvalgi ikki avlodga mansub asosiy inson huquqlari bilan o'zaro bog'liq hisoblanadi [2].

Inson huquqlariga oid eng asosiy xalqaro bazaviy hujjatlar – Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948-yil), Fuqaroviy va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro konvensiya hamda Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi konvensiyada insonning ekologik huquqlari to'g'ridan to'g'ri e'tirof etilmagan bo'lsa-da, insonning munosib va farovon hayot kechirishini ta'minlashga qaratilgan yashash, sog'liq, oziq-ovqat, suv, uy-joy, munosib ish va o'z taqdirini o'zi belgilashga oid huquqlari belgilab berilgan.

Atrof-muhit muhofazasiga inson huquqlari orqali yondashuv natijasida hozirgi kunda shaxsning qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqi xalqaro va mintaqaviy hujjatlar, milliy konstitutsiyalar va qonunchilikda e'tirof etib kelinmoqda. Bugungi kunga kelib, dunyoning 160 dan ortiq davlatlar qonunchiligida, shu jumladan, 110 dan ortiq davlatlarning Konstitutsiyasida insonning qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqi e'tirof etilgan [3] bo'lib, mazkur davlatlar soni muttasil oshib bormoqda.

Xususan, umumxalq referendumida asosida 2023-yilda yangi tahrirda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida

shaxsning qulay atrof-muhitga ega bo'lish huquqi ilk bor konstitutsiya darajasida kafolatlandi. Mazkur huquq milliy qonunchilikda yangi norma emas, balki 30 yildan ortiq vaqt davomida mavjud bo'lganligini e'tirof etish kerak. O'zbekiston Respublikasining 1992-yil 9-dekabrda qabul qilingan "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi 754–XII-son Qonunida tabiiy muhit sharoitlarini saqlashning, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy asoslari belgilangan, shuningdek, insonning qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqi mustahkamlangan. Biroq mazkur huquq tushunchasi, uning qamrov doirasi va amalga oshirish mexanizmlari yetarli darajada tadqiq qilinmagan va sharhlanmaganligini inobatga olgan holda, maqolada qulay atrof-muhit huquqi tushunchasi, uning o'ziga xos jihatlari, uning tarkibiy elementlari va amalga oshirish mexanizmlari, xalqaro standartlar va milliy qonunchilik jihatlari ko'rib chiqiladi.

Material va metodlar

Mazkur tadqiqotda ilmiy adabiyotlar tahlili, qiyosiy-huquqiy tahlil, normativ-huquqiy tahlil, huquqiy ekstrapolyatsiya va tizimli tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot usullari insonning qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqining tushunchasi, uning xususiyatlari, qamrov doirasi va amalga oshirish mexanizmlari, ushbu yo'nalishdagi ilmiy adabiyotlar, xalqaro standartlar, milliy va xorijiy davlatlar qonunchiligini ko'rib chiqish, qonunchilikdagi bo'shliqlar va muammolarni tahlil qilish imkonini beradi. Shuningdek, tanlangan tadqiqot metodlari yangi vujudga kelgan mazkur huquqqa turli tomonlama kompleks yondashishni ta'minlaydi.

Tadqiqot natijalari

Fuqarolarning qulay (sog'lom) atrof-muhitga ega bo'lish huquqi bir qator olimlar tomonidan o'rganib chiqilgan bo'lib, ilmiy adabiyotlarda qulay atrof-muhit atamasi va tushunchasi, uning qamrov doirasi masalasida yagona yondashuv mavjud emas [4; 5]. Bunda milliy konstitutsiyalar va qonunchilikda

“qulay atrof-muhit” atamasi keng qoʻllangan boʻlsa, xalqaro standartlarda insonning “toza, sogʻlom va barqaror atrof-muhitga boʻlgan huquqi” atamasini qoʻllash tobora keng ommalashmoqda. Xususan, BMT va uning Inson huquqlari kengashi tomonidan dastlab mazkur huquq xavfsiz, toza, sogʻlom va barqaror atrof-muhitga boʻlgan huquq sifatida qayd etilgan boʻlsa, keyinchalik “toza, sogʻlom va barqaror atrof-muhit” atamasi orqali keng eʼtirof etilmoqda. Mintaqaviy hujjatlar va davlatlarning milliy qonunchiligida esa “qulay yoki sogʻlom atrof-muhit” atamasidan koʻproq foydalanilayotganligini koʻrish mumkin. Mazkur huquq qanday atalishidan qatʼi nazar, insonning yashashi va faoliyati uchun qulay, sogʻlom va barqaror atrof-muhitni taʼminlashga qaratilganligini qayd etib oʻtish lozim.

Tadqiqotlarda R. Ikramov mazkur huquqni ifodalashda “qulay atrof tabiiy muhit” atamasidan foydalanib, bu “inson yashashi, mehnat qilishi, dam olishi uchun zarur boʻlgan atrof tabiiy muhit sifati, qonun, meʼyorlar, standartlar va boshqa talablarga javob beradigan har bir insonni oʻrab turgan atrof tabiiy muhit” deya taʼrif bergan [6]. I. Krasnova qulay atrof-muhit nafaqat oʻrnatilgan normativlarga muvofiqlik, balki ekologik xavfsizlikni taʼminlash, tabiiy resurslarni saqlash va qayta tiklash, tabiatning estetik va boshqa nomoddiy qadriyatlarini muhofaza qilish kabi parametrlarni ham oʻz ichiga qamrab olishini qayd etgan [7].

A. Gulimov mazkur huquqni loʻnda qilib “har bir insonning hayoti va sogʻligʻiga salbiy taʼsir koʻrsatmaydigan atrof-muhit” qulay atrof-muhit hisoblanishini [8] koʻrsatib oʻtgan. M. Brinchukka koʻra, atrof-muhit holati ekologik qonunchilikda belgilangan talablar va normalarga, shu jumladan, tozalik (ifloslanmaganlik), resurslarning tejamkorligi, ekologik barqarorlik, biologik turlar xilma-xilligi va estetik qadriyat kabi koʻrsatkichlarga muvofiq boʻlsa, qulay atrof-muhit hisoblanadi [4, 48-b.].

S. Giorgetta xalqaro hujjatlar, jumladan, Orxus konvensiyasi qulay atrof-muhit huquqi tushunchasi yoki taʼrifini aniq bermagan holda mazkur huquqni tan olganligini qayd etadi. Mazkur yondashuv turlicha qarashlar sababli yagona taʼrif berish qiyinligi, turli xalqlar oʻrtasidagi madaniy xilma-xillikni inobatga olib, uni turlicha sharhlash, shuningdek, sudlar tomonidan ham sharhlash mumkinligi bilan izohlanadi [9, 187-b.]. Mazkur huquqni tanqid qiluvchilar uning juda mavhum, amaldagi inson huquqlari va ekologik qonunchilik uchun ortiqcha ekanligi, tatbiq etib boʻlmasligi, sudlashuvlar soni oshib ketishi, samarasiz boʻlishi ehtimoli yuqoriligini taʼkidlagan boʻlsa-da, bu kabi xavotirlar oʻz tasdigʻini topmagan [10].

Qulay atrof-muhit huquqiga olimlar tomonidan turlicha taʼriflar berilganligi, bu borada yagona toʻxtamga kelinmaganligi, ilmiy bahs-munozaralar hali davom etayotganligi, mazkur huquqning taʼrifi uning xususiyatlari va qamrov doirasini toʻliq ochib bermasligini taʼkidlash lozim. Shuni inobatga olib, mazkur maqolada ushbu huquqni taʼriflashdan tiyilgan holda uning oʻziga xos xususiyatlari, elementlari va amalga oshirish mexanizmlari koʻrib chiqilishiga alohida eʼtibor qaratish orqali masalaga yondashiladi.

Bugungi kunda qulay atrof-muhit huquqi xalqaro, mintaqaviy va milliy darajada alohida mustaqil huquq sifatida eʼtirof etilgan. Ushbu huquq boshqa inson huquqlari kabi universal, ajralmas, oʻzaro bogʻliq boʻlib [11], ular bir-birini taqozo etadi. Qulay atrof-muhit huquqi boshqa huquqlar bilan chambarchas bogʻliq [12] boʻlib, qulay atrof-muhit yashash va sogʻliq kabi inson huquqlarini amalga oshirishning birlamchi shartidir. Bunda barcha inson huquqlariga adolatli va teng tarzda, bir xil daraja va ahamiyat bilan qaralishi kerak [13]. Bu esa insonning biror huquqi boshqasidan ustun qoʻyilmasligi [14], barchasiga birdek qarash va roʻyobga chiqarish lozimligi, shuningdek, sud orqali himoya qilish mum-

kin bo'lgan huquqlardan hisoblanishini qayd etish lozim.

Qulay atrof-muhit huquqi dualistik huquq toifasiga kirib, ham inson huquqlari, ham atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilganligi [15, 5-b.] bilan ahamiyatli. Shuningdek, mazkur huquq ham individual, ham kollektiv huquq sifatida e'tirof etilgan [16]. Shundan kelib chiqib, Brayan Preston ushbu huquqni toifalashdan qochgan holda, uni "huquqlar klasteri" sifatida ifodalaydi hamda fuqaroviy va siyosiy huquqlar bilan birga, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ham o'z ichiga qamrab olishini ta'kidlaydi [14].

Ilmiy adabiyotlar, inson huquqlariga oid hujjatlarda qulay atrof-muhitga bo'lgan huquq moddiy va protseduraviy huquqlarga ajratilgan. B. Preston mazkur huquq tarkibini moddiy, protseduraviy va vaqtlararo komponentlarga ajratadi [14]. Mazkur huquqning vaqtlararo jihati ushbu huquqni hozirgi va kelajak avlodlar tomonidan birdek amalga oshirish imkoniyatini nazarda tutadi. Axborotga ega bo'lish, ekologik boshqaruvda (qarorlar qabul qilishda) ishtirok etish va odil sudlovni ta'minlash mazkur huquqning protseduraviy jihatlari hisoblanadi. Qulay atrof-muhit huquqi inson huquqlariga oid asosiy hujjatlar, shuningdek, Atrof-muhit va taraqqiyotga oid Rio deklaratsiyasi hamda Orxus konvensiyasida ham mustahkamlangan. Bunda axborotga ega bo'lish huquqi ekologik ta'lim va xabardorlikni ham o'z ichiga qamrab oladi.

Yashash, sog'liq-salomatlik, barqaror atrof-muhit, toza havo, xavfsiz va yetarli suv, oziq-ovqat, barqaror ekotizim va bioxilmaxillik, zaharli kimyoviy moddalardan xoli muhit, turar-joyga bo'lgan huquq mazkur huquqning moddiy tarkibini tashkil etadi. Bunda moddiy huquq elementlari har bir mintaqa va hudud xususiyatidan kelib chiqib farqlanishi, ahamiyati turlicha bo'lishi, vaqt o'tgan sari rivojlanib borish, yangi elementlar qo'shish hisobiga rivojlanish xususiyatiga ega. Jumladan, BMT maxsus ma'ruzachisi

2024-yilgi hisobotida uning moddiy elementlari sifatida toza havo, xavfsiz iqlim, xavfsiz va yetarli suv hamda sanitariya, sog'lom va barqaror oziq-ovqat, yashash, ishlash va dam olish uchun zararli (zaharli, kimyoviy) ta'sirdan xoli muhit, sog'lom ekotizim va bioxilmaxillikni keltirib o'tgan [17].

Prestonga ko'ra, sog'lom atrof-muhitga bo'lgan huquq Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida keltirilgan bir qator huquqlarni qamrab oladi. Yashash tarzi, buzilgan huquqlarni tiklash, shaxsiy, oilaviy hayot, uy-joy va yozishmalar daxlsizligi va ularga aralashmaslik, fikr va uni ifoda etish erkinligi, maqbul turmush darajasiga ega bo'lish hamda jamiyatning madaniy hayotida ishtirok etish huquqi shular jumlasidandir. Mazkur huquqlarga qo'shimcha ravishda Fuqaroviy va siyosiy huquqlar to'g'risidagi konvensiya odil sudlov, erkin namoyishlarga bo'lgan huquq, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi konvensiya esa yetarli oziq-ovqat, turar-joy, suv va sanitariya, sog'liqqa bo'lgan huquqlarni o'z ichiga oladi [14].

Ushbu huquq bir vaqtning o'zida majburiyat keltirib chiqaradi [6, 12-b.]. B. Preston buni "korelativ majburiyat" deb atab, bu hurmat qilish, himoya qilish va ro'yobga chiqarish kabi uchta majburiyatni o'z ichiga olishini ta'kidlagan [14]. Yuqoridagi majburiyatlar, o'z navbatida, huquqning komponentlaridan kelib chiqib, to'rt toifadagi (moddiy, protseduraviy, vaqtlararo va maxsus) majburiyatlarni keltirib chiqaradi. Maxsus majburiyat aholining zaif qatlamlari (bolalar, nogironlar, qariyalar, ayollar, tub aholi vakillari, kambag'allar)ni qo'shimcha muhofaza qilish choralarni ko'rishni anglatadi. Mazkur majburiyatlar inson huquqlari va atrof-muhitga oid 16 ta asosiy tamoyillarda ham alohida qayd etib o'tilgan [18].

Qulay atrof-muhit huquqining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri mazkur huquqni fuqaroviy va siyosiy huquqlar kabi darrov tatbiq etish imkoniyatining yo'qligidir. Shu jihatdan boshqa inson huquqlariga nisbatan

insonning qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqini amalga oshirish darajasi juda past [19]. Shunga ko'ra, davlatlar zimmasiga mazkur huquqni progressiv tarzda (asta-sekin yoki bosqichma-bosqich), ya'ni har bir davlatdagi iqtisodiy va texnologik imkoniyatlardan kelib chiqib uni to'liq amalga oshirish chora-tadbirlarini ko'rish yuklatilgan [20].

BMT maxsus ma'ruzachisi hisobotida qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqning amalga oshirilishiga oid asosiy muammo va qiyinchiliklar sifatida joriy iqtisodiy modellar va nobarqaror rivojlanish, iqlim o'zgarishi va atrof-muhit ifloslanishi, qonun ustuvorligi zaifligi, axborot ochiqdigi, qaror qabul qilishda jamoatchilik ishtiroki va odil sudlovga oid to'sqinliklar, urush va nizolar sanab o'tilgan [17].

Qulay atrof-muhitga bo'lgan huquq protseduraviy huquqlar orqali amalga oshirilib, bular quyidagi uchta asosiy elementdan tarkib topgan: axborotga ega bo'lish, ekologik boshqaruvda (qarorlar qabul qilishda) ishtirok etish va odil sudlovni ta'minlash.

BMT hujjatlarida mazkur huquqlarni amalga oshirish bo'yicha davlatlar va biznes sektor zimmasiga muayyan majburiyatlar yuklatilgan. Jumladan, inson huquqlari va atrof-muhitga oid 16 ta asosiy tamoyillarda davlat mazkur huquqlarni hurmat qilishi, himoya qilishi va ro'yobga chiqarishiga oid bir qator majburiyatlar belgilangan. Xususan, mazkur majburiyatlar atrof-muhit masalasida so'z erkinligi, jamoat tashkilotlariga birlashish va tinch namoyishlarga bo'lgan huquqni hurmat va himoya qilish, ekologiya va inson huquqlari yo'nalishida faoliyat yurituvchi shaxslar, guruhlar va tashkilotlarga to'sqinliksiz ishlash imkoniyatini berishni nazarda tutadi. Shuningdek, hujjatda ekologik ta'lim va xabardorlikni oshirish, axborotga kirish imkonini berish, loyiha va siyosatning atrof-muhitga va inson huquqlariga ta'sirini baholashni amalga oshirish, qaror qabul qilishda jamoatchilik ishtirokini ta'minlash va ular fikrini inobatga olish, transchegaraviy

ekologik ta'sir masalalarida hamkorlik qilish kabi majburiyatlar ko'rsatilgan. Ushbu tamoyillarda odil sudlov yo'nalishida inson huquqlari va ekologiyaga oid qonunbuzilishlar bo'yicha samarali huquqiy vositalardan foydalanish imkoniyatini taqdim etish, ekologik standartlarga davlat va xususiy sektor tomonidan amal qilinishini ta'minlash, aholining zaif qatlamlari huquqlarini himoya qilish bo'yicha qo'shimcha choralarni ko'rish nazarda tutilgan [18].

Mazkur huquqni amalga oshirish vaqt va resurslarni talab etishi sababli, B. Preston uni to'rt elementga ajratadi. Bular daxlsizlik (ajratmaslik) elementi, minimal asosiy majburiyatlarni ta'minlash, progressiv (bosqichma-bosqich) amalga oshirish va mavjud resurslardan maksimal foydalanishni o'z ichiga oladi.

Qulay atrof-muhit huquqining daxlsizlik elementi barcha holatlarda mazkur huquqni kafolatlash, unga daxl qilmaslik, buzmaslik, cheklamaslikni nazarda tutadi. Bu fuqaroviy va siyosiy huquqlarga taalluqli huquqlarni hech qanday to'sqinsiz to'liq amalga oshirishni nazarda tutadi. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarga nisbatan esa bu eng minimal asosiy majburiyatlarni belgilash orqali ro'yobga chiqarishni ko'zda tutadi. Bunda minimal asosiy majburiyatlarni ta'minlash uchun qulay atrof-muhitga oid moddiy huquq elementlari yetarli bo'lishi, jismonan foydalanish imkoni bo'lishi, qiymati (narxi) kishilarning moliyaviy imkoniyatlariga mos (maqbul) bo'lishi, xavfsiz (sifatli) bo'lishi qayd etilgan. Ba'zi olimlarga ko'ra, kishilarning moliyaviy imkoniyatlariga mos narx uy-ro'zg'or daromad yoki xarajatlarning 2-6 foizini tashkil etsa, maqbul hisoblanadi [21]. Minimal asosiy majburiyatlar retrogressiyaga (orqaga qaytish, amaldagi huquq yoki standartlarni pasaytirish, zaiflashtirish) yo'l qo'ymaslik va turli xil belgilarga ko'ra kamситmaslikni nazarda tutadi. Retrogressiya tamoyili davlatlar zimmasiga atrof-muhit va inson salomatligi muhofazasini amaldagi da-

rajadan bevosita yoki bilvosita zaiflashtirish, pasaytirish yoki yomonlashtirishni taqiqlaydi. Mazkur tamoyil Fransiya, Belgiya, Vengriya, Janubiy Afrika va ko'plab Lotin Amerikasi mamlakatlarida mustahkamlangan [10].

B. Preston mazkur huquqlarni progressiv amalga oshirishni vertikal va gorizontalar darajaga ajratadi. Gorizontalar barcha insonlarga birdek tatbiq etishni nazarda tutsa, vertikal daraja sekinlik bilan uning sifat darajasini tepaga qarab oshirib borishni nazarda tutadi [14].

Majburiyatlarning to'rtinchi turi mavjud resurslardan maksimal foydalanishni nazarda tutadi. Bu o'z ichiga resurslarni aniqlab olish, ularning maksimal yetarliligini ta'minlash, ularni maksimal taqsimlash va ulardan maksimal foydalanishni qamrab oladi. Mazkur resurslarga moliyaviy, texnologik, institutsional, axborot, tabiiy va inson resurslari kiradi. Bunda minimal majburiyatlarni bajarishda davlatlar resurslar yetishmovchiligini ro'kach qilmasdan masalaga yondashi kerakligi ta'kidlangan [14].

Atrof-muhit muhofazasi va inson huquqlari aloqadorligi dastlab Stokgolm deklaratsiyasida (1972-yil) qayd etilgan. Hujjatda insonning munosib hayot sharoiti va sifatli atrof-muhitga bo'lgan huquqlari e'tirof etiladi. Atrof-muhit va taraqqiyotga oid Rio deklaratsiyasi (1992-yil) esa inson huquqlari va atrof-muhit muhofazasi o'rtasidagi bog'liqlikni yanada mustahkamlaydi. Deklaratsiyada barqaror rivojlanishga oid xavotirlar markazida inson turishi va uning tabiat bilan uyg'unlikda sog'lom va farovon hayot kechirishga haqli ekanligi belgilangan.

BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan *Barqaror rivojlanish maqsadlarida* (2015-yil) inson huquqlari va qulay atrof-muhitga ega bo'lish huquqlari chambarchas bog'liqlikda keltirilgan bo'lib, mazkur maqsadlar insonning barcha huquqlarini ro'yobga chiqarish, ularni hurmat qilish va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Jumladan, 3-maqsad fuqarolar sog'lig'i va farovonligi, 6-maqsad

toza suv va sanitariya, 13–15-maqsadlar iqlim o'zgarishi va atrof-muhit muhofazasi masalalariga bag'ishlangan.

Qulay atrof-muhitga bo'lgan huquq min-taqaviy hujjatlarda ham o'z ifodasini topgan. Masalan, Inson va fuqaro huquqlari to'g'risidagi Afrika xartiyasida barcha insonlar rivojlanish uchun qulay atrof-muhitda yashash huquqiga egaligi belgilangan [22]. Orxus konvensiyasida hozirgi va kelajak avlodlarning sog'lig'i va farovonligi uchun munosib muhitda yashash huquqini ta'minlashga qaratilgan shaxsning protseduraviy huquqlari (axborotga ega bo'lish, qaror qabul qilishda ishtirok etish va odil sudlov) kafolatlangan [23]. Mazkur konvensiyaga O'zbekistonning qo'shilishi kun tartibiga qo'yilganidan 25 yil o'tib, siyosiy iroda namoyon etilgan holda, O'zbekiston Respublikasining 2025-yil 11-martdagi O'RQ-1045-son Qonuniga muvofiq qo'shilganligini e'tirof etish lozim.

Janubi-sharqiy Osiyo mamlakatlari assotsiatsiyasi (ASEAN) Inson huquqlari deklaratsiyasida esa insonning xavfsiz, toza va barqaror atrof-muhitga bo'lgan huquqi e'tirof etilgan. Deklaratsiyada har bir insonning o'zi va oilasi munosib yashash huquqiga egaligi, bu huquq oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy, tibbiy va zarur ijtimoiy xizmat, xavfsiz ichimlik suvi va sanitariya hamda xavfsiz, toza va barqaror atrof-muhitga bo'lgan huquqni o'z ichiga qamrab olishi ko'rsatib o'tilgan [24].

Qulay atrof-muhit huquqini global miqyosda e'tirof etishda BMT tomonidan 2012-yilda ekologiya va inson huquqlari masalalari bo'yicha mustaqil ekspert – maxsus ma'ruzachi lavozimi ta'sis etilganligini qayd etish lozim. Keyinchalik 2024-yildan mazkur ma'ruzachining nomi insonning toza, sog'lom va barqaror atrof-muhitga bo'lgan huquqi bo'yicha BMT maxsus ma'ruzachisi deb o'zgartirilgan bo'lib [25], hozirgi kungacha qadar uning tomonidan insonning qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqlarini amalga oshirish bo'yicha bir qator tavsiya, hujjat va hisobotlar ishlab chiqilmoqda. Xususan,

2018-yilda 16 ta prinsipdan iborat Inson huquqlari va atrof-muhitga oid asosiy tamoyillar qabul qilingan [18]. O'sha paytdagi BMT maxsus ma'ruzachisi John H. Knox tomonidan BMT Bosh Assambleyasiga taqdim etilgan hisobotda insonning xavfsiz, toza, sog'lom va barqaror atrof-muhitga bo'lgan huquqini e'tirof etish vaqti kelganligini va uni xalqaro miqyosda tan olishga oid tavsiyalar berilgan [20]. Keyinchalik Inson huquqlari bo'yicha Kengash 48/13-rezolyutsiyasi (2021-yil) va BMT Bosh Assambleyasining 76-sessiyasi rezolyutsiyasi (2022-yil) bilan insonning sof, sog'lom va barqaror atrof-muhitga bo'lgan huquqi xalqaro darajada tan olinadi [26]. Garchi BMT tomonidan mazkur huquq tushunchasiga aniq ta'rif berilmagan bo'lsa-da, BMT maxsus ma'ruzachisi tomonidan ishlab chiqilgan hujjat va hisobotlarda uning tavsifi o'z aksini topgan.

Stokgolm deklaratsiyasi qabul qilingandan keyin qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqni xalqaro darajada e'tirof etish uchun yarim asr talab etilgan bo'lsa, milliy qonunchilikda mazkur huquqni e'tirof etish uncha ko'p vaqt talab etmaganligini ko'rish mumkin. Xususan, Portugaliya va Ispaniya 1976-va 1978-yillarda qulay atrof-muhit huquqini konstitutsiya darajasida tan olgan ilk davlatlar bo'ldi. Portugaliyada hamma sog'lom va ekologik barqaror muhitda yashash huquqiga egaligi [27], Ispaniyada esa shaxsning rivojlaniishi uchun har bir inson qulay atrof-muhitga egaligi va uni muhofaza qilish majburiyati belgilangan [28]. Norvegiya Konstitutsiyasida har bir inson salomatligi uchun qulay atrof-muhitga ega bo'lish huquqiga egaligi ko'rsatilgan [29].

Fransiyada mazkur yo'nalishda konstitutsiya maqomidagi va uning tarkibiga kiruvchi alohida Atrof-muhit xartiyasi qabul qilinganligini ta'kidlash lozim. Hujjatda har bir inson sog'lig'ini saqlash maqsadida muvozanatli atrof-muhitda yashash huquqiga egaligi belgilangan [30]. Xorijiy davlatlar qonunchiligida qulay atrof-muhit huquqini e'tirof

etish bilan birga uni amalga oshirishga doir mexanizmlar ham belgilanganligini ko'rish mumkin. Jumladan, yuqoridagi xartiyada mazkur huquqlarni amalga oshirish uchun axborotga ega bo'lish va atrof-muhitga oid qarorlar qabul qilishda jamoatchilik ishtiroki ta'kidlangan.

Rossiya Konstitutsiyasida har bir inson qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqqa egaligi, shuningdek, mazkur huquqni amalga oshirish bo'yicha axborotga ega bo'lish va ekologik huquqbuzarlik natijasida sog'lig'i va mulkiga yetkazilgan zarar qoplanishini ta'minlash ko'rsatilgan [31]. Qozog'iston Konstitutsiyasida inson hayoti va sog'lig'i uchun qulay atrof-muhitni muhofaza qilish davlatning maqsadi sifatida belgilangan [32]. Gruziyada har bir inson sog'liq uchun zararsiz muhitda yashash huquqiga egaligi, mazkur huquqni amalga oshirish uchun axborot olish, atrof-muhit muhofazasi haqida g'amxo'rlik qilish, qarorlar qabul qilishda jamoatchilik ishtiroki mustahkamlangan [33].

Moldovada har bir inson hayoti va sog'lig'i uchun ekologik xavfsiz muhitda yashash huquqiga egaligi belgilangan. Buning uchun xavfsiz oziq-ovqat va maishiy buyumlardan foydalanish, yashash va mehnat sharoitlari, oziq-ovqat va maishiy mahsulotlarning sifati haqida ishonchli ma'lumot olish huquqi kafolatlangan. Protseduraviy huquqlar sifatida axborotga ega bo'lish, sog'lig'i va mulkiga yetkazilgan zarar uchun javobgarlik nazarda tutilgan [34].

Umuman olganda, qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqni xalqaro darajada e'tirof etishdan ko'ra, uni milliy darajada tan olish tezroq amalga oshganligini qayd etish lozim. Bu jarayon mamlakatlardagi atrof-muhit masalalariga oid jamoatchilik e'tibori, faolligi va tashabbusi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, aynan keng jamoatchilik hukumatlardan ekologiya masalalari bo'yicha samarali chora-tadbirlarni ko'rishga undagan. Xorijiy davlatlar konstitutsiyalarida mazkur huquqni tan olish bilan birga uni amalga oshirishga doir

kerakli mexanizmlar ham belgilab qo'yilgan. Bunday mexanizmlarga atrof-muhitga oid axborotga kirish, qarorlar qabul qilishda jamoatchilik ishtirokini ta'minlash hamda mazkur huquqni muhofaza qilishga qaratilgan mexanizmlar kiradi. Bularning barchasi atrof-muhitga bo'lgan huquqlarni nafaqat tan olish, balki ularni amaliy jihatdan himoya qilish va rivojlantirishni maqsad qilgan.

Qulay atrof-muhitga bo'lgan huquq 2023-yilda yangi tahrirda qabul qilingan Konstitutsiyaning 49-moddasida mustahkamlanganligini qayd etish lozim. Bunda ushbu huquqni konstitutsiya darajasida tan olishning bir qator afzalliklarini qayd etish lozim. Xususan, mazkur konstitutsiyaviy norma ekologik qonunchilik va siyosatni kuchaytirish va tatbiq etish holatini yaxshilash, ekologik natijadorlik, qarorlar qabul qilishda fuqarolar ishtirokini kengaytirish, mas'uliyatni oshirish, ekologik adolatni ta'minlash bilan birga, taraqqiyot, rivojlanish yoki sifatning pasayishi, regressiyasi yoki orqaga qaytishi (retrogressiya)ning oldini olish tamoyilini qamrab oladi. Jumladan, konstitutsiyada qulay atrof-muhit huquqining mustahkamlanishi 85 foiz davlatlarda ekologik qonunchilikni kuchaytirishga xizmat qilgan [10].

Milliy qonunchilikda qulay atrof-muhitga bo'lgan huquq turlicha atamalar bilan ifodalanligini ko'rish mumkin. Konstitutsiyada "qulay atrof-muhit" huquqi qo'llangan bo'lsa, "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonunning o'zida 3 xil atamadan foydalanilganligini ko'rish mumkin. Bular qulay tabiiy muhit (4-modda), qulay atrof-muhit (9-modda, 2024-yil 29-avgustdagi O'RQ-951-sonli tahrirda), qulay atrof tabiiy muhitga ega bo'lish huquqi (12-modda) kabi atamalardan foydalanilgan.

Mazkur huquqni ta'minlash bilan bevosita bog'liq bo'lgan "Aholining sanitariya-epidemiologik osoyishtaligi to'g'risida"gi Qonunda "qulay yashash muhiti" atamasi qo'llangan bo'lib, bunga "insonning hayot faoliyati shart-sharoitlarini belgilaydigan obyektlar, hodi-

salar va atrof-muhit omillari majmui" sifatida izoh berilgan. Insonning qulay yashash muhiti sanitariya-epidemiologik osoyishtalilik bilan bevosita bog'liq. Qonunda aholining sanitariya-epidemiologik osoyishtaligi aholi sog'lig'ining holati sifatida qayd etilgan bo'lib, bunda "insonga yashash muhiti omillarining zararli ta'siri mavjud bo'lmaydi va uning hayot faoliyati uchun qulay shart-sharoitlar ta'minlanadi" deb tarif berilgan. Aholining sanitariya-epidemiologik osoyishtaligini ta'minlash obyektlarini rejalashtirish, loyihalashtirish va qurish, qayta jihozlash, hududlarni, inshootlarni, binolarni saqlash, uskunalar va transport vositalaridan foydalanish, kimyoviy va radioaktiv moddalar bilan ishlash, turar joyda yashash, oziq-ovqat xomashyosi va mahsulotlar xavfsizligi, ichimlik suvi sifati, ta'lim olish, mehnat shart-sharoitlari kabi masalalarda sanitariya qoidalari, normalari va gigiyena normativlariga rioya etishni o'z ichiga qamrab olishi belgilangan.

Yangi tahrirdagi Shaharsozlik kodeksining 4-moddasida hayotiy faoliyat uchun qulay muhit yaratish, fuqarolar salomatligini muhofaza qilish, atrof-muhitga, tabiiy resurslarga va madaniy merosga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish shaharsozlik faoliyatining asosiy prinsipi sifatida belgilangan. Agar eski tahrirdagi kodeksda "qulay yashash va faoliyat ko'rsatish muhiti" atamasi qo'llangan bo'lsa, yangi tahrirdagi kodeksda har bir fuqaro "qulay hayot faoliyati muhiti"ga bo'lgan huquqqa egaligi belgilangan.

Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining Milliy strategiyasida "qulay tabiiy muhitda yashash huquqi" atamasidan foydalanilgan bo'lib, mazkur huquqni ta'minlash maqsadida "yer, suv, o'rmon, yerosti boyliklari, atmosfera havosini, o'simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish, ulardan samarali foydalanish hamda cho'llanishga qarshi kurashish, yerlarning degradatsiya jarayonlarini hamda biologik xilma-xillikning yo'qotilishini to'xtatish" nazarda tutilgan. 2030-yilgacha bo'lgan davrda

Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi maqsadlari sifatida aholining hayoti va salomatlik darajasini yaxshilashning zarur sharti sifatida “atrof-muhitning qulay holatini ta’minlash” belgilangan.

Boshqa bir hujjatda ekologik ahvol, insonlarning mehnat, yashash va dam olish sharoitlarini yaxshilash – qulay atrof-muhitni yaratish sifatida qayd etilgan. Hozirda o’z kuchini yo’qotgan boshqa bir hujjatda aholi “yashashi uchun qulay sharoitlar yaratish” sifatli ichimlik suvi, oqova suvlarni tozalash, maishiy va sanoat chiqindilarini zararsizlantirish va yo’q qilish, sanoat korxonalari va transport ishini yaxshilash orqali zararli tashlandiqlar va oqovalarni, toksik sanoat chiqindilarini kamaytirish, oziq-ovqat mahsulotlarining ekologik sifatini oshirish, nurlanish xavfsizligini ta’minlash kabi chora-tadbirlar ko’rsatilgan.

Ko’rib chiqqanimizdek, milliy qonunchilikda qulay atrof-muhit huquqi turlicha atamalar bilan ko’rsatilib, normativ huquqiy hujjatlarda turlicha izohlangan. Bizningcha, qonunchilikda qo’llanayotgan mazkur atamalarni maqbullashtirgan holda yagona “qulay atrof-muhit huquqi” atamasini qo’llash maqsadga muvofiq. Aynan mazkur tushuncha ushbu huquqning mazmunini to’laroq ifodalaydi, keng doiradagi munosabatlarni tartibga solish va turli kontekstda mazkur yagona atamani qo’llash imkonini beradi. Shuningdek, Konstitutsiyada qulay atrof-muhit huquqi atamasi qo’llanganligini inobatga olib, barcha normativ huquqiy hujjatlardagi terminologiyani konstitutsiyaga muvofiqlashtirish maqsadga muvofiq.

Tadqiqot natijalari tahlili

Milliy qonunchilikda insonning qulay atrof-muhitga ega bo’lishga oid huquqlarini amalga oshirish va ta’minlashga oid bir qator mexanizmlar belgilangan. Xususan, Konstitutsiyaning 49-moddasida qulay atrof-muhit holati to’g’risida ishonchli axborotga ega bo’lish, shaharsozlik hujjatlari loyihalarini jamoatchilik muhokamasidan o’tkazish kabi mexanizmlar nazarda tutilgan.

O’zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to’g’risida”gi Qonunida axborotni talab qilish va olish huquqi, jamoat tashkilotlariga birlashish huquqi, tabiatni muhofaza qilish faoliyatining samaradorligini oshirish hamda ekologik dasturlar amalga oshirilishida ishtirok etish, barcha turdagi ta’lim muassasalarida ekologiya o’quvining majburiyigi kabi mexanizmlar nazarda tutilgan.

Ayni paytda qonunchilikda davlatning atrof-muhitni muhofaza qilish bo’yicha ko’rilayotgan chora-tadbirlar to’g’risida fuqarolarni xabardor qilish, ekologik xavf va ofatlarning oldini olish, atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilishga oid majburiyatlari ham belgilangan.

O’zbekiston Respublikasining “Aholining sanitariya-epidemiologik osoyishtaligi to’g’risida”gi Qonunida mazkur huquqni amalga oshirish uchun axborot olish, sanitariya-gigiyena va epidemiyaga qarshi tadbirlarni ishlab chiqishda ishtirok etish, sanitariya-epidemiologik osoyishtalikni yaxshilash bo’yicha takliflar kiritish, sog’lig’i va mol-mulkiga yetkazilgan zararining qoplanishi, sanitariya nazoratini amalga oshiruvchi organlar qarorlari yoki mansabdor shaxslarining harakatlari (harakatsizligi) ustidan yuqori turuvchi organ yoki sudga shikoyat qilish, jamoatchilik nazoratini amalga oshirish kabi mexanizmlar belgilangan.

Shaharsozlik kodeksida hududlarni va aholi punktlarini rivojlantirishni shaharsozlik jihatidan rejalashtirish, shaharsozlik faoliyatini amalga oshirishda ishtirok etish, davlat va jamoatchilik nazorati, yetkazilgan hamda ularning hayot faoliyati muhiti yomonlashishiga sabab bo’lgan zararlarni kompensatsiya qilish, shuningdek, fuqarolarning hayoti, sog’lig’i va mol-mulkiga yetkazilgan zararining o’rnini qoplash orqali amalga oshirilishi ko’rsatilgan.

Atmosfera havosini muhofaza qilish sohasida fuqarolar o’z hayoti va sog’lig’i uchun qulay atmosfera havosidan foydalanish, axborot olish, o’z sog’lig’iga va mol-mulkiga

ziyon yetkazilgan hollarda zararning o'rnini qoplanishi, jamoatchilik fikrini o'rganish va jamoatchilik ekologik ekspertizasida ishtirok etish kabi huquqlari mustahkamlangan. Radiatsiyaviy xavfsizlikni ta'minlash yo'nalishida fuqarolar hayoti, sog'lig'i va mol-mulkiga yetkazilgan zarar qoplanishi, axborot olish va radiatsiyaviy xavfsizlikni ta'minlash masalalari muhokamasida ishtirok etish huquqiga egaligi hamda ayrim toifadagi fuqarolarning ijtimoiy himoyasiga oid qo'shimcha kafolatlar belgilanganligini ko'rish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 15-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida"gi 29-son qaroriga muvofiq, fuqarolarning qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqlarini ta'minlash Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi zimmasiga yuklatilgan. Biroq qulay atrof-muhit huquqi nafaqat ekologiya idoralari, balki aholining sanitariya-epidemiologik osoyishtaligi, shaharsozlik faoliyati, radiatsiyaviy xavfsizlik kabi bir qator soha va yo'nalishlarda mas'ul bo'lgan davlat boshqaruvi organlari tomonidan ham amalga oshirilishini ta'kidlash lozim.

Yuqorida qayd etib o'tilganidek, sohaviy qonunlarda qulay atrof-muhit huquqini amalga oshirishga oid bir qator mexanizmlar belgilangan. Bunda aksariyat hujjatlarda axborotga ega bo'lish, tegishli yo'nalish bo'yicha dastur va loyihalarni ishlab chiqishda ishtirok etish, jamoatchilik nazorati va yetkazilgan zarar uchun javobgarlik kabi mexanizmlar belgilanganligini ko'rish mumkin. Milliy qonunchilikda mustahkamlangan yuqoridagi mexanizmlar Orxus konvensiyasi, shuningdek, sohaga oid ilmiy adabiyotlarda keltirib o'tilgan mexanizmlarga muvofiq keladi.

Mazkur mexanizmlar atrof-muhitga oid axborotning ochiqligi, qarorlar qabul qilishda jamoatchilik ishtiroki va nazoratini kengaytirish hamda odil sudlovni ta'minlashga oid majburiyatlarni belgilaydi. Biroq mazkur

huquqni amalda ta'minlashda jiddiy muammolar saqlanib qolayotganligini qayd etish lozim. Xususan, mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlar ekologik axborotning ochiqligi, atrof-muhitga oid qarorlar qabul qilishda jamoatchilik ishtiroki darajasi pastligi [35], uni ro'yobga chiqarishda muammolar mavjudligini ko'rsatmoqda. Shu sababli, endigi navbat mazkur huquqlarning amalda to'laqonli ro'yobga chiqarilishini ta'minlash, amalga oshirish mexanizmlari va huquqni qo'llash amaliyotini takomillashtirishga qaratilishi zarur.

Xulosalar

Ilmiy adabiyotlar tahlili insonning qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqini ta'minlash bugungi kunda muhim va dolzarb masala bo'lib qolayotganligini ko'rsatmoqda. Iqlim o'zgarishi va atrof-muhitning ifloslanishi sharoitida mazkur huquqni ro'yobga chiqarish yanada dolzarb masalalardan bo'lib, uning qanchalik samarali ro'yobga chiqarilishi, o'z navbatida, iqlim bo'yicha migratsiya ko'rsatkichlarida o'z aksini topadi. Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari atrof-muhit muhofazasi va barqaror rivojlanish choralari kuchaytirmas ekan, bu vaziyatda iqlim o'zgarishi tufayli majburiy migratsiya holatlari kuchayishi, aholi salomatligi bilan bog'liq inqiroz yuzaga kelishi mumkin.

Yuqoridagilarni inobatga olib, mazkur huquqni samarali amalga oshirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

Birinchidan, milliy qonunchilikda qulay atrof-muhit huquqining protseduraviy mexanizmlarini yanada takomillashtirish va amalga oshirish yo'llarini aniq belgilash zarur. Mazkur choralar milliy qonunchilikni Orxus konvensiyasiga uyg'unlashtirish doirasida ham talab etiladi. Ayni paytda, protseduraviy mexanizmlarni amalga oshirish huquqning moddiy komponentlariga nisbatan kamroq vaqt va resurs talab etadi. Buning uchun insonning qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqini ta'minlashda ochiqlikni amalga oshirish, qaror qabul qilishda jamoatchilik ishtirokini

kengaytirish, fuqarolarning ta'lim va xabar-dorligini oshirishga jiddiy ahamiyat qaratish zarur [36].

Ikkinchidan, qulay atrof-muhitga bo'lgan huquq tushunchasi va uning moddiy komponentlariga oid normalarni takomillash-tirish zarur. Bunda milliy qonunchilikda mazkur huquqni ifodalash uchun hozirda qo'llanayotgan turli atamalarni maqbullash-tirgan holda yagona "qulay atrof-muhit huquqi" atamasini qo'llash maqsadga muvofiq.

Ayni paytda har bir davlatning o'z taraqqiyot holatidan kelib chiqib, qulay atrof-muhit huquqini ta'minlashda minimal asosiy majburiyatlarni belgilash va ularning darajasini bosqichma-bosqich oshirib borish zarur. Hozirda mamlakatimizda toza havo, xavfsiz va sifatli suv bilan ta'minlash dolzarb masala

ekanligini hisobga olgan holda, davlatning bu bo'yicha minimal majburiyatlarini aniq belgilash juda zarur.

Uchinchidan, inson huquqlari va ekologiyaga oid qonunchilikka, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni 4-moddasiga retrogressiyaga yo'l qo'ymaslik (atrof-muhit va inson salomatligi muhofazasini hozirgi darajadan tushirmaslik) tamoyilini kiritish taklif etiladi. Bunday yondashuv insonning qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqini ta'minlash bilan birga hozirgi va kelajak avlodlar uchun atrof-muhitni muhofaza qilish va uning barqarorligini ta'minlashni kafolatlab, yakunda har bir insonning hayotiy faoliyat sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Çakan S. The right to a healthy environment in international human rights law. *Ankara Social Sciences University Faculty of Law Journal*, 2024, vol. 6 (1), pp. 215–264.
2. Ruppel O.C. Human Rights and the Environment. Environmental Law and Policy in Namibia. Nomos Verlagsgesellschaft mbH Co. KG, 2022.
3. Special Rapporteur on the human right to a clean, healthy and sustainable environment, the Right to a Healthy Environment. A User's Guide, 2024, p. 8. Available at: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/environment/srenvironment/activities/2024-04-22-stm-earth-day-sr-env.pdf>
4. Brinchuk M.M. Blagopriyatnaya okruzhayushchaya sreda – vazhneyshaya kategoriya prava [A favorable environment is the most important category of law]. *Journal of Russian Law*, 2008, no. 9, pp. 37–52.
5. Zhukova N.V. Analiz ponyatiya «pravo na blagopriyatnuyu okruzhayushchuyu sredu» [Analysis of the concept of the right to a favorable environment]. *Journal of Legal and Economic Research*, 2015, vol. 4, pp. 24–28.
6. Ikramov R. Fuqarolarning qulay atrof tabiiy muhitga ega bo'lish huquqini takomillashtirish muammolari [Problems of improving the right of citizens to a comfortable natural environment]. National Library of Uzbekistan, 2006. Available at: <https://diss.natlib.uz/tanishish/c09ccb0e-74dd-42e6-8030-d2af5d167851>
7. Krasnova I.O. Pravo na blagopriyatnuyu okruzhayushchuyu sredu kak konstitutsionnoye i ekologicheskoye pravo [The right to a favorable environment as a constitutional and environmental right]. *Current Issues of Russian Law*, 2019, vol. 8, pp. 165–175.

8. Gulimov A. Orol dengizi mintaqasida ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida xalqaro huquqiy hamkorlik [International legal cooperation in the field of ecology and environmental protection in the Aral Sea region]. 2024.

9. Giorgetta S. The Right to a Healthy Environment, Human Rights and Sustainable Development. *International Environmental Agreements*, 2002, vol. 2, p. 187.

10. David R.B. The Constitutional Right to a Healthy Environment. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 2012, vol. 54 (4), pp. 3–15.

11. Vienna Declaration and Programme of Action. 1993. Available at: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/vienna.pdf>

12. United Nations General Assembly Resolution, the Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment. 2022. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/3983329?v=pdf>

13. United Nations General Assembly Resolution, preamble. 2006, Available at: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n05/502/66/pdf/n0550266.pdf>

14. Preston B.J. The Nature, Content and Realisation of the Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment. *Journal of Environmental Law*, 2024, vol. 36, iss. 2, pp. 159–186.

15. Natalia K. A World of Difference: Overcoming Normative Limits of the ECHR Framework through a Legally Binding Recognition of the Human Right to a Healthy Environment. *Journal of Environmental Law*, 2025.

16. Solène K., Martha F.D. Recognizing the Human Right to a Healthy Environment: Annotated Bibliography. *Northeastern University Law Review*, 2023. Available at: <https://nulawreview.org/extralegal-recent/2023/1/10/recognizing-the-human-right-to-a-healthy-environment-annotated-bibliography>

17. Report of the Special Rapporteur on the human right to a clean, healthy and sustainable environment, Overview of the implementation of the human right to a clean, healthy and sustainable environment, 2024. Available at: <https://docs.un.org/en/A/79/270>

18. Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment. Annex, Framework principles on human rights and the environment, 2018, No. A/HRC/37/59. Available at: <https://docs.un.org/en/A/HRC/37/59>

19. Danilova N.V. Pravo na blagopriyatnyuyu okruzhayushchuyu sredu: sotsial'naya tsennost', sodержaniye i sposoby zashchity [The right to a favorable environment: social value, content and methods of protection]. *Russian Journal of Legal Research*, 2015, vol. 2, no. 3, pp. 175–180.

20. Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, 2018, No. A/73/188, Available at: <https://undocs.org/A/HRC/73/188>

21. Henri S. Quantifying the affordability standard in the Human Right to Water: Theory, Practice and Prospects, L.A.R. Malcolm (Ed). Cambridge, Cambridge University Press, 2017, pp. 293–294.

22. African Charter on Human and Peoples' Rights. 1981, Article 24. Available at: <https://au.int/en/treaties/african-charter-human-and-peoples-rights>

23. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. 1998, Article 1. United Nations, Treaty Series, vol. 2161, p. 447. Available at: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/06/19980625%2008-35%20AM/Ch_XXVII_13p.pdf

24. ASEAN Human Rights Declaration. 2012, p. 28. Available at: <https://asean.org/asean-human-rights-declaration/>

25. Human Rights Council Resolution. Mandate of Special Rapporteur on the human right to a clean, healthy and sustainable environment. 2024, No. A/HRC/RES/55/2, Available at: <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/55/2>

26. UN General Assembly Resolution. The Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment, 2022; No. A/RES/76/300. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/3983329?v=pdf>
27. Constitution of the Portuguese Republic. 7th revision. 2005, Article 66. Available at: <https://www.parlamento.pt/sites/EN/Parliament/Documents/Constitution7th.pdf>
28. Spanish Constitution. Section 45. Available at: <https://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/detalleconstitucioncompleta/index.html?lang=en>
29. The Constitution of the Kingdom of Norway. Most recent amendment. 2024, Article 112. Available at: <https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/1814-05-17>
30. Charter for the environment. France, 2004. Available at: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/charter-for-the-environment>
31. Constitution of the Russian Federation. 1993, Article 42. Available at: <http://www.constitution.ru/>
32. Constitution of the Republic of Kazakhstan. 1995. Article 31. Available at: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution
33. Constitution of Georgia. Departments of the Parliament of Georgia. 1995, Article 29. Available at: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=36>
34. Constitution of the Republic of Moldova. 1994, Article 37. Available at: https://www.constcourt.md/public/files/file/Baza%20legala/constitutia_ro_22.05.17_ru.pdf
35. Turdiyev B.S. Qulay atrof-muhitga bo'lgan huquq: ekologiyaga oid qarorlar qabul qilishda jamoatchilik ishtiroki masalalari [The right to a healthy environment: issues of public participation in environmental decision-making]. *Lawyer Herald*, 2025, no. 1, pp. 8–20.
36. Turdiev B. Enhancing Environmental Transparency in Uzbekistan: Legal Perspectives from the Aarhus Convention Framework. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 2024, vol. 6 (11), pp. 27–34. Available at: <https://doi.org/10.37547/ijlc/Volume04Issue11-04>.

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal
Правовой научно-практический журнал
Legal scientific-practical journal

2025-yil 1-son

VOLUME 9 / ISSUE 1 / 2025

DOI: 10.51788/TSUL.ROLS.2025.9.1.